

Varga Csaba: A GYÖK ÉS A GYÖKRENDSZER

"A magyar nyelv gyökrendszerének feltérképezése Czuczor Gergely nevéhez fűződik, bár ő hivatkozik ebbéli elődökre. A gyökök alapvető volta sok állóvizet megzavart, töröltetett is a köztudatból. Mi több, megtagadtatott.

Ezen a döntésen csak csudálkozhatunk. A megtagadók (kik, miért?) olyanok, mint az a viccbéli bácsi, aki az állatkertben hátat fordít a zsiráfnak, mondván, "ilyen állat nincs is". (Hogy kikerüljék a gyök felkavaró fogalmát [mert ott van az], kitalálták az "elvonást". Például, hogy a fon a fonadékból keletkezett volna "elvonással". Ez lenne a gyök létének cáfolata, vagyis az, hogy egy-egy hosszú szó kezdetét egyszer csak valakik "elvonták", és aztán ebből újabb szavakat teremtettek. No, de amit "elvontak" volna a képzett szóból, tőszóként új szavakat

alkotandó belőle, az meg mi a csoda? Erre nem is lehet mit mondani. Továbbá, amíg nem "vonták el" mondjuk a fonadékból a fon gyököt, addig vajon hogyan mondták azt, hogy "megfon", "fontoskodó", netán azt, hogy "megfontoltan"? Fogós kérdés, nem? Az interneten láttam valahol erről egy véleményt: "Engem sem lep meg, a víz szavunk is a vízvezetékéből van, és a kályha szavunk is a kályhacsőből. Nem?" Ennyi elég is.)

Legtanácsosabb, ha mindenről magunk győződünk meg. Vegyünk elő egy magyar-angol szótárt, és figyeljük meg, hogy a magyar oldalon mennyire egyöntetűen ugyanazzal a szótaggal kezdődnek rendre a szavak. (Az alábbi adatokat én az Országgh-féle szótárból vettem.) Például kör: három oldalon keresztül sorjázik a szavak elején, legyenek a szavak jelentései akár olyan távoliak is, mint: körömpörkölt, környék, köret, körző stb. Ám a ker is ez a gyök (kerék, keretlegény, kereskedő): újabb 8 oldal. A kar is ez (karika [körike, kerek], karima, karzat): újabb 4 oldal, a gör is ez a szó (görbe, görcs, gördül): újabb 3 oldal. A gar is ez a szó: újabb egy oldal. Ám ugyanezek a meg-, át-, fel-, túl-, rá-, szét- stb. előtétekkel is megvannak, tehát a kapott 19 oldalt teljes biztonsággal szorozhatjuk legalább hárommal, miáltal 57 oldal adódik. Vagyis 57 oldalon keresztül ugyanaz a gyök áll a szavak fő helyén, és még nem is vettük számításba a gyök kiejtésben jobban kitekeredett változatait. (Még kilenc gyök, és máris 570 oldalas szótárt szorongatunk! Visszatérünk még ennek súlyos következményére.) Ám eközben az angol megfelelőikben nem tapasztalható ilyen tökéletes rend. Nem csak ilyen nem: semmilyen sem. (Aki figyelmes, talál rend-töredékeket ott is, de az e csoportba tartozó szavak szerfelett ismerősnek tűnnek... Pl. angol undo = ondó (azaz ontó, ömlő); csak a kiejtésük tér el.) Nem folytatom. Aki azt mondja, hogy magyar nyelv nem a gyökrendszerre épül, az nem látott még szótárt.

MI A GYÖK?

A gyök különös szerzet. Három hangból áll (legalábbis az utóbbi tízezer évben). Kétoldalt mássalhangzó, középpüth magánhangzó: ez egy gyök. A közrefogott magánhangzó tetszőleges lehet, nem járul hozzá a gyök alapvető jelentéséhez. (Alapvetően a távolságot, közeli-távoli időt, minőséget, méretet jelöli. Magas hangrend közeli, fiatal, mély hangrend öreg, távoli. Például ott-itt, az-ez, av-iv (if), vás-vés. Meglehet, ez a hatás mára erősen leromlott.) A mássalhangzók változása, például $r > l$, $h > f$, $h > b$, $g > k$, $t > d$, $b > p$ stb., szintén semmilyen hatással sincs a gyök jelentésére. A kezdő hang el is veszhethet (foszlik > oszlik, billeg > illeg), vagy közbe is szűrődhet hang (csónak-csolnak), a hangok össze is keveredhetnek (szökcse-zöcske, ugrat-rúgtat). Vagyis a gyök jelentése áll, mint a levert cövek, miközben a gyököt kifejező hangalak "elkószálhat", ám csak annyira, mint a cövekhez kötött kecske. Vagyis ha egy gyökszó összes kiejtési változatát egymásra vetítjük, egy rendkívül elmosódott alakzatot kapunk, mint amikor sok ember arcképét egymásra vetítjük. (Ilyen elmosódott alakzat például az orkánban lengő zászló is.) Ám ha ez így van, akkor mi alapján különböztethetők meg a gyökök?

A válasz - mint már említettük: a beljük rejtett kép alapján. A gyökökbe rejtett kép végtelenül maradandó: "a szó változik, a kép marad". Ezeket a meghökkentően maradandó képeket neveztem el "ősképeknek". Az pedig, hogy az ősnyelvben - magyar nyelvben a kiejtés miatt nem változhat parttalanul, csak nagyon zárt körön belül, de még akkor is nagyon lassan, röviden is érzékeltethető.

Az angol szavak, például a ninny, bárhogya változhat, mert semmi sem írja elő, hogy azt a jelentést hogyan kell szóba önteni. Változik is az angol szókincs, derekasan.

Ezzel szemben például ha a magyar köröm szóban a kör megváltozna, a szó értelmét veszítené. Mert a kör nem tárgyat, hanem ilyen alakúságot jelent! Hogy megváltozhasson a kiejtése, az új szónak a körmös, a környék, körülbelül, környezetvédelem stb., tehát az összes körrel kezdődő szót is magával kell húznia, melyekből csak alapesetben is 15 oldal van a szótárban. Ez tehát igen jelentős, módosulást fékező tényező. Az angol szóváltoztatás tehát teher nélküli, a változni kívánó magyar szónak pedig tonnákat kell magával vonszolnia. Változhat a kiejtés persze, például úgy, hogy mindenki kh, majd g-ként ejti a kezdő k hangot. Ekkor lesz körből gör. Aztán a néprészek, nyelvjárások keverednek, és keverednek a kiejtési változatok is. Így adódik, hogy hol azt mondjuk, keret, hol azt, hogy köret, a körből lehet görbül, a kert lehet gart, a kör lehet Győr, gyűr(ű) is és így tovább.

Kiejtésének változása tehát nincs hatással a gyökre, különben például már az erősen í-ző nyelvjárás is érthetetlen lenne az a-zó nyelvjárást beszélők számára. (Példa a nagyobb eltérésre: az ás és a váj; egy gyök - kétféle módon kiejtve.)

A GYÖKÖK SZÁMA

Elsőként leszögezhetjük:

(10) Ha a teljes szókincshez viszonyítva kicsi a gyökök száma, akkor igen alapos ok miatt az.

Tehát a gyökök számának megállapításával szükségszerűen a gyökök számának okára is fény kell, hogy derüljön.

A gyökök kutatásának egyik ága a Czuczor Gergely² - Kiss Dénes³ vonulat. (Nélkülük semmi sem lenne.) Czuczor is a hangok hangulatára vezette vissza a gyököket, csakúgy, mint ma Kiss Dénes. (Kiss Dénes fogalmazta meg elsőként, hogy a mássalhangzók hordozzák a gyökök jelentését.) Ezen elgondolás lényege, hogy minden hangnak van érzelmi, képi tartalma, például b: búb, bab, á: ámulat, a nyitás érzeményével, tehát akár ás is, és ásít is, és így tovább. Kétségtelen, a hangok kifejező erejét már a csecsemő is érzékeli, és él is vele. Eszerint annyi végső alapgyök létezne, ahány hang, amit ha durván 25-nek veszünk, azt mondhatjuk, hogy szókincsünk kb. 25 gyökből épül fel. Nem légből kapott gondolat: a hang "érzeménye" szókincsünk nagyon fontos alakítója. Mi több, ha egy adott pillanatban, az idő egy metszetében vizsgáljuk a gyököket, a gyökök keletkezésének efféle magyarázata elkerülhetetlen.

Egyetlen hiba van ebben: a gyökök kiejtése az idők folyamán akár lényegesen is változhat. Például a VÖLgy, VALag, valamint a FESTék, FOS gyöke egy és ugyanaz a gyök, értelménye: "szétmálló", "szétváló", csak kiejtésben különböznek. (Itt nincs lehetőség ezt kifejteni, a teljes könyvben bemutatom, miért van ez így.) A gyök "végigzongorázhatja" a fél ábécét, a lehetséges összes variációban: alapképe rendületlen. (Teljes mellszélességgel vállalom: például horror és borzol egész pontosan ugyanaz a szó - kétféle kiejtéssel. Lásd bőven: HAR 2.) Tehát nem a hang hangulata adja a gyök végső, legegységibb jelentését, bár fontos alakító erő.

Érdemes itt megismételni: nemcsak a szó képzésével, hanem magával a szó kiejtésével is irányíthatjuk, pontosíthatjuk a jelentést. Czuczor Gergely és Kiss Dénes azt ismerte fel, hogy ennek milyen nagy a szerepe a szóalkotásban. De ez csak a szavak "színezése", árnyalása.

A másik kutatási irány képviselője Marác László. (Épp az Ökotájban jelent meg a gyökökről egy nagyon fontos írása.⁴) Igen jelentős eredmény, hogy Marác az időt is bevonja vizsgálódásaiba, így nála a gyökök rendszere - általa meg nem adott, de példáiból láthatóan nagyon kis számú, és teljesen elkülönült - hanggomolyokra válik szét. Ezek azonban összefolynak. Hiszen a PIRinyó, PIRos és a PÖRög PIR, PÍR és PÖR gyökében hiába szerepel egyaránt a p és az r, a PER, PIR, PÍR gyököknek semmi közük egymáshoz. A szétválasztás elve tehát nem lett meg.

Marác eredménye azonban szintén nagyon jelentős. Bebizonyította, hogy a gyökök jelentés alapján szerveződnek, és kiejtésük nincs jelentős hatással jelentésükre, csak színezi azt. És ebből következik az alábbi fontos tétel:

(11) Ha többféle kiejtési változata van egy gyöknek, akkor nem gondolhatunk egyébre, mint arra, hogy egyetlenegy gyökből jöttek létre ezek a változatok. Tehát mindegyik "gyökcsaládnál" egy és csakis egy gyök áll a kezdeteknél.

Tehát hiába van egy gyöknek mondjuk ötvenféle kiejtése, ez csak egyetlen gyök akkor is. Ebből következően ismét az adódik, hogy a gyökök száma szükségszerűen nagyon kicsi. Pusztán ennek végiggondolásával is sorsdöntő eredményre juthatnánk. Czuczor még lajstromba is vette a szókincsünkben lévő összes gyököt (ezt a gyökszótárt az említett művének elején be is mutatta⁵), és sokszor jelzi, hogy ez a gyök ugyanaz, mint az, az meg, mint amaz stb. Például t-betűnél töm. Végül megjegyzi: ugyanaz, mint döm. A d betűnél a dömre hozott példák után jelzi: ugyanaz, mint gyöm. Ekkor a gy betűhöz lapozunk, a további utalás itt: lásd zöm, és így tovább. Csak annyi kellett volna, hogy megkérdezze a munka végeztén: No, akkor lássuk végül, mennyi is ez? Ám Czuczor nem kezdett el számlálgatni, ahogyan Marác sem, és Kiss Dénes sem. Pedig ott állt mindegyikük a határon.

Czuczor gyökszótára 2400 címszót tartalmaz. Óvatos alsó és felső megközelítéssel első lépésben az adódott, hogy 30-60 közé tehető egy-egy gyök kiejtési változatainak száma. Vagyis 30-60 helyen is szerepel ugyanaz a gyök, csak különböző kiejtésekkel, tehát a kezdőbetűik szerint szét vannak szóródva a legkülönbözőbb helyekre a szótárban.

A két szélső értékkel osztva: $2400:30 = 80$, illetve $2400:60 = 40$. Tehát ezzel az óvatos megközelítéssel az adatik, hogy a gyökök száma 40-80 közé tehető. Ennyi bőségesen elegendő annak bizonyítására, hogy ez a nyelv kitalált nyelv.

Másképp is becsülhető a gyökök száma, mégpedig egy eddig soha el nem végzett számítással. Emlékezzünk az előzőleg említett kör gyökre: kb. 57 oldalt foglal le a szótárban. Ez a szótár (az Ország-héle) 1000 oldal körüli. Ebből egyértelműen adódik:

(12) Ha mindegyik gyök hasonlatos terebélyű, mint a kör (és nincs okunk nem ezt feltételezni, mert miért lennének kivételezett gyökök?), akkor nyelvünk nem épülhet fel 19-20-nál több

gyökből, hiszen $20 \times 57 = 1140$, és ez máris több, mint a vizsgált szótár 1000 oldala. Ennek bizonyító erejéhez nem kell magyarázatot fűznöm. (Tessék csak kiszámolni.)

Jelen pillanatban már - jónéhány gyököt alaposabban átvizsgálva - úgy látom, hogy a gyökök száma valószínűleg 20 közelebb, vagy akár annál is kevesebb. (Lásd: HAR 1., 336-338, valamint 356-358. old. Ezen kívül a HAR 2. kötete nem egyéb, mint négy gyök bemutatása és hatalmas európai terebélyüknek a lehető legrészletesebb leírása, mely egyben fenti 12. sorszámú tétel lehető leglátványosabb bizonyítása is.) Ez a felfedezés a gyökök lényegének feltárásával még inkább belátható.

A GYÖKSKÁLA

Elsőként bemutatom azokat a gyököket, amelyek alapvető voltáról már szerteágazóan megbizonyosodtam (csak egy kiejtési változatot jelölök):

MÁL: ami részeire megy szét,
GUR: ami görbére hajlik,
RO: ami az ép állapotot megrontja,
NE: ami bővül, növekedik,
HAR: ami erőteljesen előtör.

Itt most számot kell vetnünk egy meghökkentő és könnyörtelenül érvényesülő törvényszerűséggel is. Ezt fogalmazza meg az alábbi, nagyon fontos tétel:

(13) Bárki önmaga is könnyen megbizonyosodhat a szótárt lapozgatva, hogy azt, ami görbére hajlik, sohasem kezdjük MÁL gyökkel kezdődő szóval megnevezni. Azt, aminek lényege a bővülés, növekedés, sohasem kezdjük RO gyökkel kezdődő szóval megnevezni és így tovább.

Ha most ezt a felismerést is beépítjük a fenti meghatározásokba, a következővel kell szembesülnünk. Számunkra

MÁL: a világegyetemben minden, ami részeire megy szét,
GUR: a világegyetemben minden, ami görbére hajlik,
RO: a világegyetemben minden, ami az ép állapotot megrontja,
NE: a világegyetemben minden, ami bővül, növekedik, keletkezik,
HAR: a világegyetemben minden, ami erőteljesen előtör, kiemelkedik."

(HARgita= Magaslat!)

Idézet A magyar nyelv eredete c. műből